

УДК 39-051 Ян Фальковський: 378.4(477.83-25)''193''

ЯН ФАЛЬКОВСЬКИЙ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Роман ТАРНАВСЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

На основі архівних джерел та наукових праць етнолога Яна Фальковського відтворено його наукову біографію: охарактеризовано життєпис ученого з наголосом на роботі у Львівському університеті впродовж 1930-х років, а також його внесок у розвиток етнологічної науки. Особливу увагу присвячено польовим етнографічним експедиціям, здійсненим Я. Фальковським; розглянуто наукові праці вченого (повідомлення, статті та монографії). Проаналізовано погляди дослідника на проблему історико-етнографічного районування Українських Карпат, зокрема, межі проживання етнографічних груп українців – бойків, лемків і гуцулів.

Ключові слова: Ян Фальковський, етнографія, етнологія, Львівський університет, народна культура, гуцули, бойки.

Ян Фальковський – відома постать в етнографії міжвоєнного періоду. Він зробив насправді неоціненний внесок для розвитку української етнографії. Будучи, насамперед, польовим етнографом, Я. Фальковський зібрав значний пласт джерельних матеріалів про народну культуру українців Карпат, що донині не втратили свого значення при реконструкції явищ народної культури українців, слов'ян загалом. Тож, *метою* пропонованої статті є науковий аналіз життя та діяльності Я. Фальковського.

Спеціальні наукові розвідки, присвячені виключно Я. Фальковському, нам невідомі. Проте про цього дослідника у той чи інший спосіб згадує більшість науковців, які займаються вивченням явищ традиційної культури українців Східних Карпат. Найбільше уваги характеристиці насамперед наукових поглядів Я. Фальковського приділив сучасний фольклорист та етнограф Роман Кирчів у праці про етнографічне дослідження Бойківщини¹. Він згадує про доробок цього дослідника й в історіографічному огляді колективної монографії “Бойківщина”²,

¹ Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини / Роман Кирчів. Київ, 1978. С. 121–128.

² Гошко Ю. Г. Вступ / Юрій Гошко, Роман Кирчів // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1983. С. 16–17.

а також статті, присвяченій Адамові Фішеру³. Наукову діяльність Я. Фальковського не оминули увагою й професори кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка Степан Макарчук (у статті про розвиток етнологічної науки у Львівському університеті)⁴ та Михайло Глушко (під час характеристики у своєму навчальному посібнику експедиційних досліджень українських етнічних теренів наприкінці ХІХ – у 30-х роках ХХ ст.)⁵. Наголосимо, що 2012 р. опубліковано статтю львівської дослідниці Тамари Подоляки, в якій подано життєпис Я. Фальковського та охарактеризовано низку праць ученого, присвячених етнографічним групам українців Карпат⁶.

* * *

Ян Фальковський народився 15 липня 1901 р. у Львові. Його батьки, Альфред Людомир Ян Канти Фальковський і Софія Фальковська з родини Заржицьких, проживали на вулиці Длугоша, 26 (нині вулиця Кирила і Мефодія). При хрещенні майбутній етнолог отримав ім'я Ян Канти Еміль Альфред⁷.

Після здобуття середньої освіти, в 1912/13 навчальному році Я. Фальковський вступив до польської Четвертої гімназії у Львові, згодом, під час російської окупації Галичини, навчався у Львівській приватній гімназії ім. Красінського. Наприкінці грудня 1915 р. він, перервавши навчання, вступив до Польських легіонів, і з січня 1916 р. воював у складі Четвертого батальйону Першої бригади. У лютому 1917 р. Я. Фальковський був переведений до Польського допоміжного корпусу, згодом перебував у складі запасного батальйону в Болахові, звідки згодом перевівся до Львова⁸.

З лютого 1918 р. Я. Фальковський навчався у Львівській приватній гімназії імені Я. Немца. Проте вже 1 листопада 1918 р. він знову перервав навчання й узяв участь в українсько-польському військовому протистоянні за Львів, а згодом – в українсько-польській війні. У червні 1918 р. Я. Фальковський отримав вогнепальне поранення лівого коліна. Після перебування у шпиталі, у вересні 1919 р. він був демобілізований і продовжив навчання у Дев'ятій реальній гімназії у Львові. Проте вже 1920 р., після початку російсько-польської війни, знову пішов до війська – був зарахований до 240-го піхотного полку. Під час боїв отримав

³ Кирчів Р. Українська тема в народознавчій парадигмі Адама Фішера / Роман Кирчів // Народознавчі зошити. – 2011. № 4. С. 570–572.

⁴ Макарчук С. Етнологія у Львівському університеті / Степан Макарчук // Етнічна культура українців. Львів, 2006. С. 18.

⁵ Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження / Михайло Глушко. Львів, 2008. С. 37.

⁶ Подоляка Т. Лемки, бойки та гуцули у дослідженнях польських етнографів 20–30-х рр. ХХ ст.: історіографічний аспект / Тамара Подоляка // *Łemkowie, bojkowie, rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Słupsk ; Zielona Góra, 2012. T. IV. Cz. 1. S. 592–595.

⁷ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 26, оп. 5, спр. 1939 (особова справа Яна Фальковського), арк. 1–2, 96, 131, 139.

⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 1, 139.

поранення. Наприкінці 1920 р. Я. Фальковського зарахували до Ревізійного комітету при Військовій комісії Законодавчого сейму Польщі*. Лише у 1922 р. він був остаточно демобілізований, після чого продовжив навчання на гімназійних курсах для жовнірів. Саме там 7 липня 1923 р. Я. Фальковський склав іспит зрілості⁹.

Два навчальних роки (1923/24 та 1924/25) Я. Фальковський був студентом юридичного факультету Університету Яна Казимира у Львові. Водночас він записався слухачем на гуманітарний факультет, на якому стаціонарно навчався з 1 жовтня 1925 р. до 30 червня 1930 р.¹⁰

Час навчання Я. Фальковського на гуманітарному факультеті Львівського університету припав на перетворення цього навчального закладу на провідний науковий етнологічний центр міжвоєнної Польщі. Так, за рік до вступу Я. Фальковського на гуманітарний факультет, у його структурі, шляхом поділу кафедри антропології та етнології, було створено окрему кафедру етнології (етнології зі спеціальним оглядом етнографії польських земель) та Етнологічний інститут (заклад) під керівництвом відомого етнолога Адама Фішера. Одним з основних завдань цих підрозділів було дослідження етнографії слов'ян, оскільки у межах кафедри антропології та етнології під керівництвом Яна Чекановського ця тематика майже не розвивалася¹¹.

Лекції та практичні заняття, які проводив А. Фішер, сприяли формуванню Я. Фальковського як етнолога. Окрім курсів етнологічного спрямування він відвідував заняття з антропології професора Я. Чекановського та з первісної

* Зазначимо, що у студентські роки, з 1 січня 1928 р. по 31 грудня 1929 р. Я. Фальковський був також контрактним урядником Львівського воєводства, а 15 травня 1938 р. отримав медаль "За довголітню службу" (Інформація за: ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 84, 131 зв.).

⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 1, 139.

¹⁰ Там само. Арк. 95, 96, 139.

¹¹ *Czekanowski J. Sprawozdanie z działalności naukowej Zakładu Antropologiczno-Etnologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1924/5 / Jan Czekanowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1925. Serja II. T. IV (XXIV) / Red. A. Fischer. S. 191–192; Czekanowski J. Z działalności Zakładu antropologiczno-etnologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w piętnastoleciu. 1914–1928 / J. Czekanowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1928. Serja II. T. VII (XXVII) / Red. A. Fischer. S. 183–190; Тарнавський Р. Антропології кафедра / Р. Тарнавський // Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. I : А–К / Видавнича рада : І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін. Львів, 2011. С. 147–148; Тарнавський Р. Антропологічно-етнологічний (антропологічний) інститут (заклад) / Р. Тарнавський // Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка... С. 148; Тарнавський Р. Етнології зі спеціальним оглядом етнографії польських земель кафедра / Р. Тарнавський // Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка... С. 483–484; Тарнавський Р. Етнологічний інститут (заклад) / Р. Тарнавський // Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка... С. 485.*

історії професора Леона Козловського. Саме ці три професори (А. Фішер, Я. Чекановський та Л. Козловський) найбільше вплинули на формування наукового світогляду Я. Фальковського.

Будучи студентом, Я. Фальковський розпочав співпрацю з Народознавчим товариством у Львові. У 1926–1929 роках він був його бібліотекарем*, а 1931 р. обійняв посаду скарбника та адміністратора видавництва цього товариства, на якій працював до кінця 1930-х років¹². Зазначимо, що редакція головного друкованого органу Народознавчого товариства у Львові – часопису “*Lud*” – провідного тогочасного етнологічного журналу Польщі, перебували у приміщенні Етнологічного інституту Львівського університету, а науковим редактором цього видання був А. Фішер¹³. Ці обставини сприяли публікації більшості майбутніх наукових праць Я. Фальковського саме на сторінках часопису “*Lud*”, або у серії “*Prace etnograficzne*”, яка також видавалася за редакції А. Фішера¹⁴.

13 грудня 1930 р. відбувся захист (“промоція”) Я. Фальковського на здобуття наукового ступеня доктора філософії на підставі праці “Сільськогосподарські знаряддя орного типу” (“*Narzędzia rolnicze typu rylcowego*”). Науковим керівником (“промотором”) цієї роботи був А. Фішер. Незважаючи на захист у 1930 р., диплом доктора філософії з етнології Я. Фальковський, з причин, які поки що нам не вдалося встановити, отримав лише 13 жовтня 1933 р.¹⁵

Докторська робота, яку дослідник у 1930 р. виголосив також як реферат для обрання членом Наукового товариства у Львові, була опублікована у Львові 1931 р. під назвою “Сільськогосподарські знаряддя орного типу. Палеоетнологічне дослідження”¹⁶. Схвальну рецензію на цю працю написав А. Фішер, який зазначав, що автор дійшов до таких висновків:

- перші європейські орні знаряддя за конструкцією можна поділити на два типи: орний тип з простим греділем і полозовий тип з вигнутим греділем;
- найдавнішим у Європі сільськогосподарським орним знаряддям є рало з простим греділем;
- полозове рало з вигнутим греділем розвинулося з рала орного типу на теренах стародавніх Вавилону та Ассирії;
- полозові рала розповсюдилися на теренах Європи в античні часи завдяки грекам, а також (у більш вдосконаленому вигляді) під час римського панування;

* Бібліотеку Народознавчого товариства у Львові в січні 1925 р. було передано у “вічний депозит” Етнологічному інституту у Львові, тому вона перебувала в його приміщенні. Інформація за: Historia Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego // Режим доступу: http://www.ptl.info/?page_id=102 [7.12.2012].

¹² ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 141.

¹³ Тарнавський Р. Етнологічний інститут (заклад)... С. 485.

¹⁴ Макаруч С. Етнологія у Львівському університеті... С. 18.

¹⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 5, 40, 89, 139.

¹⁶ Falkowski J. Narzędzia rolnicze typu rylcowego. Studium paleo-etnologiczne / Jan Falkowski. Lwów, 1931.

– серед рал орного типу на території Європи можна виділити три групи, які відрізняються кріпленнями ральника та греділя, а також ручками;

– на східноєвропейських теренах існують сільськогосподарські знаряддя орного типу з простим греділем – сохи, які поділяються на двополицеві з великим рогачем і парним воловим запрягом та лопаткові з голоблями й однокінним запрягом;

– ймовірно, що соха не є автохтонним східноєвропейським орним знаряддям, а походить з Азії, до того ж, скоріш за все, двополицева соха виникла завдяки поширенню лопаткової сохи на території, де використовували рало орного типу з воловим запрягом¹⁷.

Зазначимо, що сучасні дослідники спростовують певні твердження Я. Фальковського, зокрема, щодо походження сохи, вважаючи, що вона виникла саме на теренах Східної Європи, й першим її різновидом була соха з парним воловим запрягом, а не із запрягом однієї тяглової тварини – коня¹⁸.

Проте в історичному контексті праця “Сільськогосподарські знаряддя орного типу. Палеоетнологічне дослідження” стала одним з перших наукових досліджень Я. Фальковського в рамках такої субдисципліни етнології, як історія народної культури (тогочасна назва – “палеоетнологія”), головною метою якої є пошук історичних джерел етнографічних явищ. Згодом, у своїй статті “Причинки до менш відомих сільськогосподарських знарядь” Я. Фальковський основну увагу звернув на інвентар для боронування у різних народів Європи, Азії, Африки та Америки¹⁹.

На початку 1930-х років Я. Фальковський почав досліджувати також народну культуру українців. Його першою вагомою працею з цієї ділянки знань стала дев’ятисторінкова розвідка “Нарис народної культури Тернопільського воєводства”, опублікована 1931 р. як розділ монографії, присвяченої загальній характеристиці Тернопільського воєводства – однієї з адміністративних одиниць Другої Речі Посполитої²⁰. Для написання цієї праці Я. Фальковський використав опубліковані джерела та літературу, зокрема, праці Я. Чекановського, А. Фішера, Володимира Гнатюка, Казімежа Мошинського, Федора Вовка, а також низку

¹⁷ *Fischer A.* Jan Falkowski: Narzędzia rolnicze typu rylcowego. Studium paleo-etnologiczne. Lwów, Towarzystwo Naukowe 1931. Str. 132. Z 76 rycinami i 1 mapą w tekście / A. Fischer // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1931. Serja II. T. X (XXX). Zesz. I–II. S. 254.

¹⁸ Докладніше див: *Глушко М. С.* Генезис тваринного запрягу в Україні (Культурно-історична проблема) / Михайло Глушко. Львів, 2003.

¹⁹ *Falkowski J.* Przyczynki do mniej znanych narzędzi rolniczych / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1936. Serja II. T. XIV (XXXIV). Zesz. I–IV. S. 183–186.

²⁰ [*Falkowski J.*] Zarys kultury ludowej wojewódstwa Tarnopolskiego / [Jan Falkowski] // Województwo Tarnopolskie. Tarnopol, 1931. S. 15–23.

рукописних матеріалів з фондів Музею імені Дзедушицьких у Львові та Архіву Етнологічного інституту Львівського університету²¹.

Цінність праці Я. Фальковського “Нарис народної культури Тернопільського воєводства” полягає в тому, що це є одне з перших узагальнених досліджень з етнографії населення цих теренів. Учений зазначив, що різні землі Тернопільського воєводства належать до різних етнографічних територій: “На території Тернопільського воєводства є три етнічні групи”. На заході, від Перемишлянського повіту аж до Серету мешкають ополяни, на півночі – волиняни, а на сході – подоляни²².

Далі Я. Фальковський зробив антропологічну характеристику населення Тернопільського воєводства, описав головні ділянки його народної культури: матеріальну (галузі господарства, будівництво, народний одяг), так звану соціальну* (родинні, календарні й господарські звичаї та обряди, зокрема, хрестини, будівельну обрядовість тощо, а також звичаєве право) та духовну (народні вірування, демонологію, народні оповідання). Недоліком названої праці можна вважати те, що її автор не розмежував локальні явища традиційної культури ополян, волинян і подолян, а подав лише її узагальнений опис.

Однак, з погляду історичної перспективи значення праці Я. Фальковського “Нарис народної культури Тернопільського воєводства” полягає в тому, що вона, за словами А. Фішера, спричинилася до зацікавлення співробітників Етнологічного інституту Університету Яна Казимира у Львові етнографією населення Західного Поділля, які продовжили дослідження у цьому напрямі²³. Підсумком цієї роботи стала праця “Етнографічний нарис західної частини Поділля. Матеріальна культура” Юзефа Гаєка, асистента Етнологічного інституту Львівського університету впродовж 1934–1937 років. Спершу, в 1945 р., вона була захищена ученим як габілітаційна праця, а згодом – 1947 р., опублікована у Любліні окремою книгою²⁴.

²¹ [Falkowski J.] Zarys kultury ludowej wojewódstwa Tarnopolskiego... S. 23; ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 100, 145.

* Цей термін Я. Фальковський завжди вживав на позначення локальних (ополяни, волиняни, подоляни та ін.) та етнографічних (гуцули, бойки, лемки) груп українців.

²² [Falkowski J.] Zarys kultury ludowej wojewódstwa Tarnopolskiego... S. 15.

* У працях польських етнографів та етнологів міжвоєнного періоду традиційна культура народів поділялася на три ділянки: матеріальну, соціальну (“społeczni”) та духовну. Такий поділ відрізняється від поширеного нині в українській етнологічній історіографії, адже до духовної культури тоді відносили лише вірування та фольклор, натомість родинну та календарну обрядовість характеризували як явища соціальної культури (поряд з громадським побутом і звичаєвим правом).

²³ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 100, 145.

²⁴ Франко О. Гаєк (Gajek) Юзеф / О. Франко, М. Мельник // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка... С. 401–402.

Упродовж квітня 1933 р. – березня 1934 р., як стипендіат польського Фонду національної культури, Я. Фальковський перебував на науковому стажуванні в Австрії та Німеччині – країнах, які у міжвоєнний період були одними з головних європейських центрів розвитку етнології. Тут Я. Фальковський мав можливість відвідати лекції та семінари тогочасних провідних професорів-народознавців. В Австрії він стажувався у професора Інституту етнографії Віденського університету Вільгельма Копперса (3–10 квітня 1933 р.), директора Віденського музею етнографії професора Фріца Рьока (5 квітня – 26 червня 1933 р.). Упродовж 26 червня – 5 вересня 1933 р. Я. Фальковський відвідував заняття професора Вільгельма Шмідта²⁵.

У вересні 1933 р. Я. Фальковський переїхав з Відня до Берліна. Там, упродовж 13 вересня 1933 р. – 19 лютого 1934 р. (з перервами), він стажувався у директора Берлінського етнографічного музею Отто Кюммеля й водночас – у завідувача відділу народів Азії цього музею професора Ф. Лессінга. У Берліні Я. Фальковський мав нагоду ознайомитися з методикою укладання “Етнографічного атласу німців” (“*Atlas der deutschen Volkskunde*”), що, вочевидь, допомогло вченому під час опрацювання польових етнографічних матеріалів з багатьох населених пунктів Східних Карпат. Окрім німецьких народознавчих осередків Берліна, Я. Фальковський стажувався також у Гамбурзькому етнографічному музеї (13 грудня 1933 р. – 18 лютого 1934 р.) та у музеях Ляйпціга (21 лютого – 4 березня 1934 р.)²⁶.

Під час закордонного стажування Я. Фальковський зібрав матеріали, які підсумував у статтях “Глиняні жарівні та пекарське начиння” та “Внесок до вивчення кільцеподібних посудин”. Об’єктом дослідження вченого у першій статті стали невеликі печі-жарівні як засоби для приготування їжі. На основі відомостей з різних частин ойкумени вчений розробив їхню типологію та класифікацію, які проілюстрував власними рисунками²⁷. У другій статті Я. Фальковський зробив спробу висвітлити питання побутування кільцеподібних посудин, передусім стоячих, у різних народів світу, зокрема й українців. Ілюстрації до цієї статті дослідник виконав власноручно²⁸.

Наперед зазначимо, що у 1936 р., завдяки своїм науковим досягненням, Я. Фальковський був запрошений на Конгрес слов’янських географів та етнографів у столиці Болгарії Софії, а 19 грудня 1936 р. став співробітником Етнографічної комісії Польської академії наук у Кракові²⁹.

²⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 99, 144.

²⁶ Там само.

²⁷ *Falkowski J. Glinianie paleniska i naczynia piecykowate / Jan Falkowski / Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1933. Serja II. T. XII (XXXII). Zesz. I–IV. S. 50–66.*

²⁸ *Falkowski J. Przyczynek do zagadnienia naczyń pierścieniowatych / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1934–1935. Serja II. T. XIII (XXXIII). Zesz. I–IV. S. 19–21.*

²⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 73, 141.

З початку 1930-х років життя Я. Фальковського було нерозривно пов'язане з кафедрою етнології та Етнологічним інститутом Університету Яна Казимира у Львові, проте вже не як студента, а як їхнього працівника. Так, згідно з ухвалою Ради гуманітарного факультету від 3 грудня 1930 р., він з 1 січня 1931 р. був зарахований на посаду контрактного (працівником за контрактом) молодшого асистента кафедри етнології, яку до того обіймав Альфред Бахман³⁰. Уже 1 березня 1932 р., згідно з ухвалою Ради гуманітарного факультету від 17 лютого 1932 р., Я. Фальковський був переведений на посаду контрактного старшого асистента кафедри етнології. Згодом його декілька разів поновлювали на цій посаді³¹. Лише 13 жовтня 1934 р. (офіційно – з 1 січня 1935 р.), згідно з ухвалою Ради гуманітарного факультету від 10 жовтня 1934 р., Я. Фальковського призначено етатовим (на постійній основі) старшим асистентом кафедри етнології. На цій посаді він перебував до 1939 р. включно³².

З 1934/1935 навчального року упродовж I–III триместрів Я. Фальковський допомагав А. Фішеру у проведенні щотижневих двогодинних “Вправ з ділянки етнографії Польщі” (своєрідних практичних занять) для студентів навчального відділення “Антропология, етнологія та первісна історія”³³ (у 1937/1938 навчальному році замість них проводили “Вправи з ділянки слов'янської етнографії”)³⁴.

А. Фішер писав: *“Як асистент, д[окто]р Фальковський зарекомендував себе дуже сумлінним і старанним працівником, який увесь свій час присвячував для добра Етнологічного інституту, ніколи не зважаючи на кількість годин, визначених контрактом”*³⁵.

Доцільно відзначити, що Я. Фальковський є автором найкращої, на наш погляд, статті про історію Етнологічного інституту Університету Яна Казимира у Львові³⁶. У ній автор відтворив діяльність цього підрозділу Львівського

³⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 3–4, 6–8, 11, 13, 17, 79, 131 зв.

³¹ Там само. Арк. 18 зв.–20, 22–23, 29–33 зв., 35, 36, 39, 45, 46, 131 зв.

³² Там само. Арк. 49, 53, 63, 67, 69–71, 79, 131 зв., 135. *Зазначимо, що обіймаючи посади науково-допоміжних працівників на кафедрі етнології, Я. Фальковський був вписаним до штату Етнологічного інституту при ній, оскільки тодішня кафедра (т. зв. “професорська кафедра”) ототожнювалася лише з професорами та доцентами, які мали право читання лекцій у вищому навчальному закладі.*

³³ Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów na rok akademicki 1934/1935. Lwów, 1934. S. 58; Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów na rok akad. 1935/36. Lwów, 1935. S. 59; Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów w roku akademickim 1936/37. Lwów, 1936. S. 62; Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów w roku akademickim 1938/39. Lwów, 1938. S. 65.

³⁴ Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów w roku akademickim 1937/38. Lwów, 1937. S. 62–63.

³⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 141.

³⁶ *Falkowski J. Działalność Zakładu Etnologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1924–1934) / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1933. Serja II. T. XII (XXXII). Zesz. I–IV. S. 183–192.*

університету, працівником якого був, і за сприяння якого проводив польові етнографічні експедиції, писав наукові статті, виховував наступні покоління професійних етнографів та етнологів.

Окрім наукових праць, Я. Фальковський був автором низки рецензій на різні етнографічні й етнологічні видання та розвідки³⁷, у тому числі – на праці Генрика Перльса “Вуж у віруваннях польського народу” (*Wąż w wierzeniach ludu polskiego*) та Юзефа Обрембського “Народне сільське господарство східної частини Балканського півострова” (*Rolnictwo ludowe wschodniej części półwyspu Bałkańskiego*), а також А. Фішера “Слов’янська етнографія. Полаб’яни”³⁸.

Перу Я. Фальковського належать також науково-популярні статті, зокрема, “Народна культура Помор’я” (*Kultura ludowa Pomorza*), “Боже Народження у звичаях та обрядах” (*Boże Narodzenie w zwyczajach i obrzędach*), “Свято Трьох королів” (*Święto Trzech Króli*), опубліковані у таких виданнях, як “*Wychowanie obywatelskie*” і “*Dziś i jutro. Miesięcznik dla młodzieży*”³⁹.

Про особисте життя Я. Фальковського нам не вдалося відшукати інформації. Відомо лише, що в першій половині 1930-х років він проживав у Львові у будинку № 40 на вулиці Потоцького (нині вулиця Степана Бандери), а згодом переїхав до будинку № 9 на вулиці Грюнвальдській (не змінювала назви), де мешкав до кінця 1930-х років⁴⁰.

³⁷ *Falkowski J.* Wiener zeitschrift für Volkskunde. T. XXXI. 1926 r / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1926. Serja II. T. V (XXV). S. 128–129; *Falkowski J.* Hessische Blätter für Volkskunde Bd. XXIII: 1924 r. / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1926. Serja II. T. V (XXV). S. 129–131; *Falkowski J.* Frankowski E. Sochy, radła, płużyce i pługi w Polsce / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1930. Serja II. T. IX (XXIX). Zesz. I–IV. S. 174–177; *Falkowski J.* Zaranie Śląskie. Kwartalnik / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1930. Serja II. T. IX (XXIX). Zesz. I–IV. S. 172–173; *Falkowski J.* Leser P. Entstehung und Verbreitung des Pfluges / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1931. Serja II. T. X (XXX). Zesz. I–II. S. 227–233; *Falkowski J.* Štampach Fr. Hejčedlo, studie o rozšíreni primitivni kolébky / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1931. Serja II. T. X (XXX). Zesz. I–II. S. 226–227; *Falkowski J.* Štampach Fr. Základy národopisu cikánů v ČSR / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1931. Serja II. T. X (XXX). Zesz. I–II. S. 238–239; *Falkowski J.* Makosinska J. Etnografia Polski w nauczaniu geografii / Jan Falkowski // Czasopismo geograficzne. 1932. T. X. S. 222–223.

³⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 150; *Falkowski J.* Adam Fischer: Etnografja słowiańska. Zeszyt pierwszy: Połabianie... / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1931. Serja II. T. X (XXX). Zesz. I–II. S. 239–240.

³⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 105, 150.

⁴⁰ Там само. Арк. 11 зв., 16 зв., 79, 81.

Ще будучи студентом, Я. Фальковський почав брати участь у польових експедиціях. Справа в тому, що у міжвоєнний період цей вид діяльності надзвичайно пропагувався серед студентів кафедр народознавчого спрямування Львівського університету, як етнологічного, так й антропологічного чи археологічного. Цьому сприяла й діяльність створеного 1928 р. Студентського гуртка антропологічних наук Університету Яна Казимира у Львові, до якого належали й студенти-етнологи⁴¹.

Розуміючи важливість “поля” для своїх наукових пошуків, у травні 1929 р. Я. Фальковський здійснив етнографічне дослідження населених пунктів в околицях Львова з метою збору інформації про матеріальну культуру населення цих теренів. Матеріали цього виїзду становлять особливий інтерес, позаяк будь-які відомості з теренів Опілля, зважаючи на невивченість традиційної культури населення цього етнографічного району, є надзвичайно цінними. У липні–серпні наступного року він провів експедицію на терени Полісся⁴². На жаль, докладнішої інформації про ці виїзди нам не вдалося відшукати.

Отримавши посаду на кафедрі етнології (фактично, в Етнологічному інституті при ній), Я. Фальковський сприяв розвитку польових етнографічних експедицій силами студентів-етнологів Університету Яна Казимира у Львові, а також здійснюючи індивідуальні виїзди. У червні–липні 1931 р. учений здійснив польові етнографічні дослідження населення околиць тодішнього Станіслава (нині – Івано-Франківськ), а в липні–серпні наступного року збирав польові етнографічні матеріали на теренах західної частини Бойківщини, зокрема, у селах тодішнього Турківського повіту⁴³.

Повернувшись із закордонного стажування, Я. Фальковський продовжив свою діяльність як організатор та учасник польових етнографічних експедицій. У 1934 р. він, за сприяння Етнологічного інституту Університету Яна Казимира у Львові, розпочав польові етнографічні дослідження погранич проживання етнографічних груп українців Карпат. Так, упродовж місяця (від 9 липня до 9 серпня) Я. Фальковський разом з етнографом-початківцем доктором філософії Василем Пашницьким провів експедицію на теренах бойківсько-лемківського

⁴¹ *Gajek J.* Sprawozdanie z czynności “Koła Nauk Antropologicznych” studentów U. J. K. za r. 1928/9 / *J. Gajek* // *Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie.* 1928. Serja II. T. VII (XXVII). Zesz. I–IV. S. 191–192
Oleksin E. Koło nauk antropologicznych U. J. K. we Lwowie / *Edward Oleksin* // *Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie.* 1927. Serja II. T. VI (XXVI). S. 130–132; *Тарнавський Р.* Коло антропологічних наук / *Р. Тарнавський* // *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка...* С. 634–635.

⁴² ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 99, 140. *Результатом цієї експедиції стала стаття Я. Фальковського “Етнографічні нотатки з Полісся. Цвинтарі” (“Notatki etnograficzne z Polesia. Stenitarze”), видана окремим відбитком у Лодзі в 1933 р.* Інформація за: ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 1а.

⁴³ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 99, 140.

етнографічного пограниччя, під час якої збирав матеріали про матеріальну культуру, а В. Пашницький – про родинну та календарну обрядовість, громадський побут, фольклор. Під час цієї експедиції дослідники обстежили близько 75 населених пунктів лемківсько-бойківського пограниччя⁴⁴. У жовтні 1934 р., з метою отримання для порівнянь власне бойківського етнографічного матеріалу, Я. Фальковський обстежив село Волосате тодішнього Ліського повіту в західній частині Бойківщини, дослідивши такі елементи народної культури його населення, як мисливство та рибальство, сільське господарство (з особливою увагою на специфіці орних знарядь), народне харчування, одяг, будівництво, транспорт і оглядово – поховальну обрядовість⁴⁵. Результатом цих експедицій стала монографія “На лемківсько-бойківському пограниччі. Етнографічний нарис”, написана Я. Фальковським у співавторстві з В. Пашницьким⁴⁶.

У вступі до цієї праці зазначено, що, зважаючи на кількарічні дослідження народної культури Бойківщини, постало завдання визначення меж сусідніх з нею теренів. Спершу було вирішено дослідити межі бойків з Лемківщиною⁴⁷.

Монографія “На лемківсько-бойківському пограниччі...” складається з декількох частин. У першій з них подано загальні відомості про лемківсько-бойківське пограниччя за матеріалами тодішньої наукової літератури, зокрема, праць Івана Верхратського, В. Гнатюка, Антіна Княжинського про край, населення, його локальні назви. Далі охарактеризовано різницю між бойками та лемками, зокрема на основі аналізу специфіки їхніх діалектів, народного одягу та будівництва. Зважаючи на те, що Я. Фальковський був поляком, матеріали, присвячені мові українських горян Східних Карпат опрацював В. Пашницький з допомогою магістра кафедри руської* філології Львівського університету Йосифа Шемлея⁴⁸.

У другій частині праці “На лемківсько-бойківському пограниччі...” під назвою “Матеріальна культура” йдеться про господарські заняття (збиральництво, мисливство, рибальство, сільське господарство), народне харчування, одяг, будівництво, транспорт і шляхи сполучення. У третій частині монографії

⁴⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 99, 140; *Falkowski J. Na pograniczu łemkowsko-bojkowskiem. Zarys etnograficzny / Jan Falkowski, Bazyli Pasznyi. Lwów, 1935. S. 6–11.*

⁴⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 99, 140; *Falkowski J. Na pograniczu łemkowsko-bojkowskiem... S. 6–7; Фальковський Я. Село Волосате, ліського повіту / Ян Фальковський // Літопис Бойківщини. Записки присвячені дослідям історії, культури й побуту бойківського племені. Самбір, 1935. Рік V. Ч. 5. С. 28.*

⁴⁶ *Falkowski J. Na pograniczu łemkowsko-bojkowskiem. Zarys etnograficzny / Jan Falkowski, Bazyli Pasznyi. Lwów, 1935.*

⁴⁷ *Ibid. S. 7.*

* Саме термін “руський” замість “український” вживався в офіційній документації Університету Яна Казимира у Львові, хоча термін “український” на західноукраїнських землях, зокрема й в університеті, широко використовувався ще з кінця XIX – початку XX ст. Саме термін “руський” замість “український” використовували й польські етнологи, в тому числі, А. Фішер і Я. Фальковський. Це свідчить про певну політичну заангажованість цих учених.

⁴⁸ *Falkowski J. Na pograniczu łemkowsko-bojkowskiem... S. 14.*

охарактеризовано родинну та календарну обрядовість, господарські та громадські звичаї, зокрема, звичаєве право, а в четвертій частині висвітлено народну демонологію та вірування, народну медицину та народні знання, фольклор, традиційні танці, народне мистецтво.

Отже, вихід у світ монографії Я. Фальковського та В. Пашницького “На лемківсько-бойківському пограниччі. Етнографічний нарис”, написаної на основі польових етнографічних матеріалів, став вагомим подієм для української етнологічної науки. Ця праця й нині є одним з основних джерел для характеристики народної культури населення зазначених теренів, займає вагомим місце в історіографії дослідження Українських Карпат (у 1936 р. Я. Фальковський написав статтю “Ще про лемківсько-бойківську границю” (“*Jeszcze o granicy lemkowski-bojkowskiej*”), яка має більше науково-популярний характер)⁴⁹.

Професор Р. Кирчів зауважує, що після публікації праці Я. Фальковського та В. Пашницького про бойківсько-лемківське пограниччя, розпочалася плідна та конструктивна наукова дискусія між Я. Фальковським і провідним тогочасним дослідником традиційної культури лемків Романом Райнфусом. Так, слушною, за твердженням Р. Кирчіва, є думка цього вченого, що для науково обґрунтованого визначення межі між певними етнографічними групами, які проживають поряд, необхідне не лише дослідження пограничної смуги між ними, а й скрупульозне обстеження та вивчення етнографічних масивів (у цьому випадку – бойківського та лемківського) загалом. Будучи експертом з народної культури лемків, Р. Райнфус вказав на те, що низку її явищ, поширених на території центральної і західної Лемківщини, Я. Фальковський і В. Пашницький вважали характерними лише для лемківсько-бойківського пограниччя. Він також спростував деякі неточності щодо особливостей лемківського народного будівництва, одягу тощо, наявні у праці “На лемківсько-бойківському пограниччі. Етнографічний нарис”, і що найголовніше, на основі власних польових обстежень і відомостей з праць інших дослідників, зокрема, діалектологів, провів розмежування між бойками та лемками дещо західніше від визначеної Я. Фальковським і В. Пашницьким границі⁵⁰.

У дослідженні народної культури Бойківщини та її пограниччя Я. Фальковському допомагали його тісні наукові зв'язки зі самбірським товариством “Бойківщина” та однойменним музеєм при ньому, характеристики етнографічного відділу якого вчений присвятив декілька статей⁵¹. Співпрацюючи в 1934–1937 роках з музеєм “Бойківщина” у Самборі, Я. Фальковський провів

⁴⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 105–106, 150.

⁵⁰ Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини... С. 123–124.

⁵¹ Фальковскі Я. З етнографічної збірки музею “Бойківщина” / Ян Фальковскі / Літопис Бойківщини. Записки присвячені дослідям історії, культури й побуту бойківського племені. Самбір, 1936. Ч. 7. Рік VI. С. 12–14; Фальковскі Я. З етнографічної збірки музею “Бойківщина” / Ян Фальковскі / Літопис Бойківщини. Записки присвячені дослідям історії, культури й побуту бойківського племені. Самбір, 1936. Рік VI. Ч. 8. С. 71–74.

польові дослідження в околицях цього міста⁵². На матеріалах товариства “Бойківщина” він написав розвідку “Інклюз-чортик. Про спосіб отримання чортика з яйця”, у якій торкнувся питання народної демонології бойків⁵³.

Учений був дописувачем друкованого органу товариства “Літопис Бойківщини”, популяризував це видання на сторінках часопису “*Lud*”⁵⁴. Я. Фальковський позитивно оцінив праці членів товариства “Бойківщина” Михайла Скорика (“Про назву Бойки”), Володимира Кобільника (“З археології Бойківщини”), Володимира Гуркевича (“Бойки за 100 літ у числах”), А. Княжинського (“Межі Бойківщини”). Проте працю останнього, в якій автор намагався встановити етнічні терени Бойківщини на основі бойківського діалекту, Я. Фальковський піддав критиці, оскільки, на його думку, визначені А. Княжинським межі були занадто широкими⁵⁵. Можливо, що саме рецензована в 1932 р. праця А. Княжинського й підштовхнула згодом Я. Фальковського до ґрунтовного дослідження етнографічних меж Бойківщини.

У липні–серпні 1935 р. Я. Фальковський розпочав дослідження західного пограниччя Гуцульщини*. У липні–серпні 1936 р., а також упродовж липня–вересня 1937 р. об’єктом польового обстеження ученого стало північно-східне пограниччя Гуцульщини, а також частково терени Підгір’я, Покуття та західної частини Бойківщини⁵⁶. У 1937 р., з метою збору етнографічних експонатів для етнографічного музею Товариства приятелів Гуцульщини у Жабйому (нині – смт Верховина Івано-Франківської обл.), Я. Фальковський здійснив експедиційні виїзди до Косова⁵⁷.

На основі матеріалів, отриманих під час цих експедицій, Я. Фальковський написав статті “Зі східного гуцульського пограниччя”⁵⁸, “З бойківсько-

⁵² ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 140–141.

⁵³ *Falkowski J.* Inkluz-djabelek. O sposobie uzyskiwania djabełka z jaja // *Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie.* 1934–1935. Serja II. T. XIII (XXXIII). Zesz. I–IV. S. 78–79.

⁵⁴ *Falkowski J.* Litopys Bojkiwszczyzny. Zapysky pryswiadczeni doslidam istoriji, kultury i pobutu bojkiwskoho plemeny. Rik I. cz. I. Sambor 1931. Str. 176 + VIII tbl / *Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie.* 1932. Serja II. T. XI (XXXI). Zesz. I–IV. S. 154–155.

⁵⁵ *Falkowski J.* Litopys Bojkiwszczyzny... S. 154–155.

* Зазначимо, що ще у 1933 р. у Варшаві Я. Фальковський опублікував науково-популярну працю “*Huculszczyzna. Lud i jego kultura. Krótki przewodnik po Huculszczyźnie*”. Інформація за: ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 1а.

⁵⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 99, 140.

⁵⁷ Там само. Арк. 100, 141. Відзначимо, що Я. Фальковський завжди цікавився етнографічним музейництвом. Однією з перших його праць, присвячених цій темі, є стаття “Етнографічні збірки у львівських музеях” (“*Zbiory etnograficzne w Muzeach lwowskich*”) (*Wiadomości ludoznawcze.* 1932. Zesz. 3–4. S. 86–89).

⁵⁸ *Falkowski J.* Ze wschodniego pogranicza huculskiego / *Jan Falkowski* // *Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie.* 1936. Serja II. T. XIV (XXXIV). Zesz. I–IV. S. 142–156.

гуцульського пограниччя”⁵⁹, “Село Липовиця Надвірнянського повіту”⁶⁰, а також монографії “Західне пограниччя Гуцульщини. Долинами Пруту, Бистриці Надвірнянської, Бистриці Солотвинської та Лімниці”⁶¹, “Північно-східне пограниччя Гуцульщини”⁶², готував до друку монографію про східну частину Бойківщини⁶³.

Стаття Я. Фальковського “Зі східного гуцульського пограниччя” цінна не лише наявною у ній інформацією про народну культуру українського населення місцевості на південний захід від Снятина, а й викладом певних моментів з методики проведення польових етнографічних експедицій студентами та працівниками кафедри етнології та Етнологічного інституту Університету Яна Казимира у Львові.

До експедиції на терени східного пограниччя Гуцульщини, крім керівника Я. Фальковського, належали працівники та студенти кафедри етнології та Етнологічного інституту Львівського університету, його інших структурних підрозділів народознавчого спрямування – асистент Леон Попель, магістри та студенти Роман Гарасимчук, Катерина Матейко, Вільгельм Табор, Володимир Левицький, Євген Бересь, Анна Красевська, Софія Кранська, Генрик Мушинський, Володимир Островський, Тадеуш Тварецький, Марія Тисович і Францішек Вокрой. Метою експедиції було дослідження народної культури населення краю, а також ознайомлення студентів-етнологів з методикою проведення польових етнографічних досліджень. Під час експедиції кожен її учасник мав визначену тему для збирання матеріалу. Зазначимо, що упродовж цієї експедиції було обстежено близько 20 населених пунктів, зокрема, низку сіл нинішнього Снятинського району Івано-Франківської області⁶⁴.

Матеріали польових етнографічних експедицій, здійснених працівниками і студентами кафедри етнології та Етнологічного інституту в рамках навчальних практик чи індивідуальних виїздів, зберігалися в Архіві Етнологічного інституту Львівського університету⁶⁵.

⁵⁹ Фальковскі Я. З бойківсько-гуцульського пограниччя. Начерк етнічного розміщення / Ян Фальковскі // Літопис Бойківщини. Записки присвячені дослідям історії, культури й побуту бойківського племені. Самбір, 1937. Рік VII. Ч. 9. С. 116–120.

⁶⁰ Оригінальна назва – “Wieś Lipowica, powiatu Nadwórna”. Інформація за: ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 153.

⁶¹ Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny. Dolinamy Prutu, Bystrzycy Nadwórniańskiej, Bystrzycy Solotwieńskiej i Lomnicy / Jan Falkowski. Lwów, 1937.

⁶² Falkowski J. Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny / Jan Falkowski. Lwów, 1938.

⁶³ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 153. Цю працю, за словами А. Фішера, Я. Фальковський розпочав готувати до друку в 1938 р. На жаль, іншими відомостями про неї ми не володіємо.

⁶⁴ Falkowski J. Ze wschodniego pogranicza huculskiego... S. 142.

⁶⁵ Falkowski J. Działalność Zakładu Etnologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1924–1934) / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1933. Serja II. T. XII (XXXII). Zesz. I–IV. S. 184.

Як бачимо, діяльність Я. Фальковського в напрямі організації польових етнографічних експедицій сприяла науковому становленню відомих у майбутньому українських етнологів, зокрема Р. Гарасимчука та К. Матейко. У радянський період ці вчені, очолюючи експедиції, передавали свій досвід польової етнографії наступним поколінням українських народознавців – працівникам Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР. Саме у цьому музеї, згодом – в Інституті народознавства НАН України, розпочинали свою наукову працю викладачі сучасної кафедри етнології Львівського університету. Отже, можемо стверджувати, що певні елементи досвіду проведення польових етнографічних експедицій, набутого працівниками та студентами кафедри етнології та Етнологічного інституту Львівського університету у міжвоєнний період, передалися через покоління, як і джерельна інформація, зібрана учасниками цих виїздів й узагальнена у їхніх наукових працях.

У статті “Зі східного гуцульського пограниччя” Я. Фальковський також виклав свій погляд на основні критерії визначення етнографічних меж тієї чи іншої групи населення. Він вважав, що ними є, насамперед, явища матеріальної культури, зокрема, одяг, будівництво та господарські заняття⁶⁶.

Продовженням наукових студій Я. Фальковського над етнографічними межами українців Східних Карпат стала стаття “З бойківсько-гуцульського пограниччя”, у якій він подав свої “зауваги до етнічного розміщення східної границі бойків”, засновані здебільшого на матеріалах власних польових етнографічних досліджень 1935–1936 років. Учений писав, що найбільше труднощів у нього викликало визначення меж закарпатської частини Бойківщини, зважаючи на відсутність достовірних відомостей з цих теренів, які на той час перебували у складі Чехо-Словаччини⁶⁷.

У цій статті Я. Фальковський також зазначив, що твердження Івана Вагилевича про те, що село Ясень (нині Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.) є бойківським, потребує корекції, а Володимир Шухевич, на його думку, невірно зарахував до Гуцульщини такі села, як Верхній, Середній і Нижній Березови, Лючки, Лючу (нині села Косівського р-ну Івано-Франківської обл.) та низку інших⁶⁸.

Найбільшим своїм досягненням у дослідженні Гуцульщини Я. Фальковський вважав монографію “Західне пограниччя Гуцульщини. Долинами Пруту, Бистриці Надвірнянської, Бистриці Солотвинської та Лімниці”, адже саме її він представив як габлітаційну, хоча спершу декларував як таку працю “Вогньові пристрої (вогнища та печі)” (“*Urządzenia ogniowe (ogniska i piece)*”)⁶⁹.

⁶⁶ Falkowski J. Ze wschodniego pogranicza huculskiego... S. 153.

⁶⁷ Фальковскі Я. З бойківсько-гуцульського пограниччя... С. 116–120.

⁶⁸ Там само. С. 117, 119.

⁶⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 110.

25 лютого 1938 р. Я. Фальковський вперше виніс на розгляд Ради гуманітарного факультету Університету Яна Казимира у Львові питання про свою габілітацію (здобуття права читання лекцій в університеті) з етнографії⁷⁰. Через місяць, 23 березня, його подання щодо габілітації на Раді гуманітарного факультету представив А. Фішер, який запропонував створити комісію для розгляду цього питання у складі професорів Я. Чекановського та Л. Козловського, а також себе, що й було ухвалено. Згодом (4 травня) А. Фішеру доручили написати реферат про наукову кваліфікацію Я. Фальковського, який був виголошений 4 червня 1938 р. на засіданні Ради гуманітарного факультету. В обговоренні реферату взяли участь члени Ради, професори Францішек Буяк (завідувач кафедри соціально-економічної історії), Л. Козловський (завідувач кафедри доісторичної археології), Ян Янув (завідувач кафедри руської філології) та Вітольд Ташицький (завідувач кафедри польської філології). Після обговорення було одностайно ухвалено рішення про допуск Я. Фальковського до габілітації, яка відбулася у Львівському університеті 9 червня 1938 р.⁷¹

Монографія Я. Фальковського “Західне пограниччя Гуцульщини...” має відмінну структуру від монографії “На лемківсько-бойківському пограниччі...”. Зазначимо, що питанню архітектоники наукових праць, присвячених комплексному висвітленню традиційної культури населення певної місцевості, Я. Фальковський присвятив цілу статтю методологічного характеру – “Про внутрішній уклад етнографічних праць”⁷². У ній він висловив критичне ставлення до поширеного тоді серед польських етнографів висвітлення народної культури за стислою схемою: матеріальна культура, соціальна культура (включала в себе переважно родинну та календарну обрядовість і громадський побут), духовна культура (фольклор, вірування, народні знання тощо). Я. Фальковський вважав цю схему прийнятною лише для синтетичних праць. Натомість для досліджень, присвячених невеликим територіям, він пропонував інший, більш деталізований поділ, який би відображав усю специфіку народної культури населення досліджуваних теренів⁷³.

Текст праці “Західне пограниччя Гуцульщини...” розбитий на сім структурних підрозділів. У першому з них учений подав загальну характеристику гуцульсько-бойківського пограниччя. Далі вчений здійснив виклад матеріалу за географічним принципом (окремі частини “Долина Прута”, “Долина Бистриці Надвірнянської”, “Долина Бистриці Солотвинської”, “Долина Лімниці” та “Підгірські місцевості”). У кожній з них спершу охарактеризовано головні населені пункти, а далі – ділянки народної культури їхнього населення. Проте структура характеристики народної культури в різних частинах є різною.

⁷⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 144.

⁷¹ Там само. Арк. 78, 83, 88–89.

⁷² *Falkowski J.* O wewnętrznym układzie prac etnograficznych / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez Polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie. 1937. Serja II. T. XV (XXXV). Zesz. I–IV. S. 162–171.

⁷³ *Ibid.*

Так, у частині “Долина Прута” Я. Фальковський висвітлив питання, пов’язані зі сільським господарством, збиральництвом, народним харчуванням, одягом, будівництвом, деревообробними промислами і народним мистецтвом, шляхами сполучення і транспортом, опришківством, звичасвим правом, родинним та громадським життям, народними музичними інструментами, танцями, прислів’ями та загадками, оповіданнями, народною медициною (саме в такому порядку)⁷⁴.

У частині “Долина Бистриці Надвірнянської” учений охарактеризував рибальство та мисливство, сільське господарство, деревообробний промисел, народний одяг, будівництво, транспорт і шляхи сполучення, родильну, весільну та поховальну обрядовість, громадський побут, звичаєве право, народну метрологію та метеорологію, народну медицину та інше⁷⁵.

Натомість у таких частинах, як “Долина Бистриці Солотвинської” та “Долина Лімниці” структура ділянок народної культури, описаних Я. Фальковським, є доволі скромною. Так, якщо у першій з названих частин охарактеризовано лише сільське господарство, народний одяг, будівництво, календарну та родинну обрядовість і народні вірування, то у наступній частині (населені пункти Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.) – лише деревообробний промисел, сільське господарство, народне будівництво, одяг і похорон⁷⁶. У частині “Підгірські місцевості” подано лише інформацію про народне будівництво та одяг, а також деякі записи з Маняви⁷⁷.

Попри безсумнівну наукову цінність праць Я. Фальковського, присвячених бойківсько-гуцульському пограниччю, вони мають низку слабких місць і недоліків. Р. Кирчів пише: “Дослідження цього питання істотно втрачає від того, що Фальковський, приділивши основну увагу визначенню гуцульського ареалу на захід від Прута, не провів аналогічної роботи щодо вивчення етнографічних прикмет східної Бойківщини. Не враховані при цьому й відповідні діалектологічні дослідження. Тому і полеміка Фальковського з попередніми авторами щодо визначення східної етнографічної межі Бойківщини, його твердження, що найдальшим східним бойківським селом є Перегінське, і заперечення думки Вагилевича (а за ним і інших етнографів) про приналежність до Бойківщини села Ясень на правому березі Ломниці, вийшли недостатньо аргументованими і переконливими”⁷⁸. На неточність визначення Я. Фальковським етнографічних меж Гуцульщини вказував і Юрій Гошко⁷⁹.

Після успішної габілітації Я. Фальковський був затверджений у званні доцента етнографії (наказом Міністерства віровизнань та освіти Другої Речі Посполитої від 1 липня 1938 р. та наказом декана гуманітарного факультету Університету

⁷⁴ *Falkowski J.* Zachodnie pogranicze Huculszczyzny... S. 21–68.

⁷⁵ *Ibid.* S. 68–107.

⁷⁶ *Ibid.* S. 107–142.

⁷⁷ *Ibid.* S. 142–149.

⁷⁸ *Кирчів Р. Ф.* Етнографічне дослідження Бойківщини... С. 124–125.

⁷⁹ *Гошко Ю. Г.* Етнографічна територія / Ю. Г. Гошко // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1987. С. 24.

Яна Казимира у Львові від 31 серпня 1938 р.)⁸⁰. Це звання дало йому право читати лекції у Львівському університеті. Так, у третьому триместрі 1938/39 навчального року (між 20 квітня та 30 червня) у лабораторії Етнологічного інституту він виголосив студентам навчального відділення “Антропология, етнологія, первісна історія” свою першу лекцію на тему “Етнографія карпатських горян”, що тривала годину⁸¹. Цю ж лекцію Я. Фальковський мав читати студентам цього навчального відділення у другому та третьому триместрах 1939/40 навчального року⁸².

На жаль, конспекту лекції Я. Фальковського відшукати не вдалося. Припускаємо, що основою для неї стала доповідь ученого на Другому звітно-науковому з’їзді “Середні та східні Польські Карпати”, що проходив у Кракові 30–31 жовтня 1938 р.⁸³.

Матеріали цього з’їзду вийшли окремою книгою, складеною зі своєрідних брошур доповідей учасників⁸⁴. У ній уміщено й доповідь Я. Фальковського під назвою “Етнографія горян середніх і східних Польських Карпат”⁸⁵, виголошення якої зайняло б саме відведену для лекції годину.

Доповідь Я. Фальковського ґрунтувалася на інформації про бойків, гуцулів і лемків. Вона містила стислий огляд історіографії, присвяченої карпатським горянам, як ХІХ – початку ХХ ст. (праці Августа Бельовського, І. Вагилевича, Вінцентія Поля, Ізидора Коперницького, Оскара Кольберга, Володимира Шухевича, Раймунда Фрідріха Кайндля), так і 1930-х років (праці власне Я. Фальковського, а також В. Кобільника, Р. Райнфуса, Р. Гарасимчука, В. Табора та ін.)⁸⁶.

Я. Фальковський зазначав, що горяни досліджуваних ним територій Карпат поділяються на три основні групи: гуцулів, бойків і лемків, вказуючи, що деякі автори виділяли на цих теренах ще й “полонинців”, “верховинців”, “тухольців” і

⁸⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 94, 119 зв., 120.

⁸¹ Там само. Арк. 137 зв.

⁸² Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów na rok akademicki 1939/1940. Lwów, 1939. S. 60.

⁸³ Program Prac Zjazdu “Środkowe i Wschodnie Karpaty Polskie” // Drugi Zjazd Sprawozdawczo Naukowy poświęcony Środkowym i Wschodnim Karpatom Polskim w Krakowie dnia 30 i 31 października 1938 roku. Warszawa, 1938. *Окрім Я. Фальковського, серед учасників з’їзду були також професори Університету Яна Казимира у Львові мовознавці Я. Янув, Євгеніуш Кухарський та Здзіслав Штібер, а також відомі польські народознавці: антрополог Ян Мидлярський, етнологи Роман Райнфус, Тадеуш Северин та ін.*

⁸⁴ Drugi Zjazd Sprawozdawczo Naukowy poświęcony Środkowym i Wschodnim Karpatom Polskim w Krakowie dnia 30 i 31 października 1938 roku. Warszawa, 1938.

⁸⁵ *Falkowski J. Etnografia górali środkowych i wschodnich Karpat Polskich / Jan Falkowski. Warszawa, 1938 // Drugi Zjazd Sprawozdawczo Naukowy poświęcony Środkowym i Wschodnim Karpatom Polskim w Krakowie dnia 30 i 31 października 1938 roku. Warszawa : Komisja naukowych badań ziem wschodnich, 1938.*

⁸⁶ *Falkowski J. Etnografia górali środkowych i wschodnich Karpat... S. 3–4.*

“мантів” (до чого Я. Фальковський ставився критично). На думку вченого, правомірним є лише поділ бойків на західних і східних⁸⁷.

У своїй доповіді Я. Фальковський зробив наголос на загальну характеристику етнографічних меж Гуцульщини, Бойківщини та Лемківщини (значимо, що опубліковані матеріали доповіді містять мапу, яка, за Я. Фальковським, відображала розселення гуцулів, бойків і лемків). Наголосимо, що Гуцульщині та Бойківщині, які вчений докладно дослідив упродовж 1930-х років, у своїй доповіді він приділив найбільше уваги. Натомість при характеристиці Лемківщини, яка є схематичною, він спирався на праці Р. Райнфуса “Лемки, етнографічний опис” (“*Łemkowie, opis etnograficzny*”) та “Народне будівництво на західній Лемківщині” (“*Budownictwo ludowe na zachodniej Łemkowszczyźnie*”). Після характеристики етнічних меж Гуцульщини, Бойківщини та Лемківщини, Я. Фальковський зробив стислий порівняльний огляд народної культури карпатських горян, зокрема, основних господарських занять, будівництва та одягу⁸⁸, тобто тих галузей матеріальної культури, які вчений вважав найголовнішими для їхнього розмежування.

Великим недоліком цієї розвідки Я. Фальковського, зокрема стосовно мапи розселення бойків, гуцулів і лемків, є те, що вона зроблена на основі, здебільшого, етнографічних матеріалів, без належного врахування доробку діалектологів, а також, що вона відображає лише ту частину Карпат, яка перебувала у складі Другої Речі Посполитої (натомість території проживання бойків і лемків на території сучасної Закарпатської області (тоді належала до складу Чехо-Словаччини), й гуцулів – на теренах сучасних Закарпатської та Чернівецької (тоді перебувала у складі Чехо-Словаччини та Румунії), залишилися поза увагою дослідника⁸⁹.

Можливо, саме для дослідження теренів проживання гуцулів в околицях Путили, нестачу матеріалів про які усвідомлював, Я. Фальковський у квітні 1939 р. поїхав на наукове стажування до Румунії. Тут він мав перебувати до кінця червня 1939 р.⁹⁰ Це останні відомі нам достовірні свідчення про Я. Фальковського.

1 вересня 1939 р. нацистська Німеччина напала на Польщу. Багато викладачів Львівського університету пішло до війська. Скоріше за все, зважаючи на попередню біографію Я. Фальковського, він не міг залишитися осторонь цих подій. Так, у характеристиці на вченого у 1938 р. А. Фішер писав:

життєпис д[окто]ра Яна Фальковського можна поділити на два періоди. Перший період до 1922 р., в якому він займався виключно військовою службою. До війська пішов добровольцем, як чотирнадцятилітній хлопець, [...] був тричі поранений, і загалом цілий перебіг тієї служби дуже добре засвідчує риси характеру д[окто]ра Фальковського⁹¹.

⁸⁷ *Falkowski J.* Etnografia górali środkowych i wschodnich Karpat... S. 4–5, 9.

⁸⁸ *Ibid.* S. 11–12.

⁸⁹ *Курчів Р. Ф.* Етнографічне дослідження Бойківщини... С. 125.

⁹⁰ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 134 зв., 137 зв.

⁹¹ Там само. Арк. 141.

Є припущення, що Я. Фальковський загинув під час Другої світової війни⁹².

Як підсумок, хочемо навести думки щодо постаті Я. Фальковського А. Фішера, а також сучасних українських етнологів.

Так, у висновках реферату щодо наукової кваліфікації Я. Фальковського, написаного в 1938 р., за рік до припинення його науково-педагогічної діяльності, А. Фішер писав, що Я. Фальковський зарекомендував себе як досконалий польовий дослідник, сповнений оригінальності, великої енергії та працьовитості, незалежний від різних апріорних тверджень, який має ґрунтовну етнологічну підготовку та чітке розуміння етнологічних проблем. Його долучення до етнографічних досліджень було спричинене діяльністю Етнологічного інституту Університету Яна Казимира у Львові, керівництво якого від 1934 р. дуже пильно ставилося до етнографічного вивчення українських етнічних земель, які в міжвоєнний період перебували у складі Другої Речі Посполитої. За короткий період Я. Фальковський зумів розвинути інтенсивну наукову діяльність; свої педагогічні здібності він продемонстрував, проводячи заняття з ділянки польської та слов'янської етнографії (спільно з директором Етнологічного інституту Львівського університету), а також керуючи етнографічними експедиціями, організованими для учасників етнологічного семінару⁹³.

Р. Кирчів найбільш чітко охарактеризував певні недоліки наукового доробку цього вченого, зазначивши, що деяка “абстрагованість досліджень етнографічних груп українського населення Карпат від усього українського народу та зв’язана з нею неточність ряду формулювань і висновків” присутня у працях Я. Фальковського, сприяла конструюванню офіційних ідеологічних концепцій Другої Речі Посполитої щодо бойків, гуцулів і лемків⁹⁴. Проте, попри це, можна погодитися з твердженням М. Глушка, що наукова цінність головних монографій Я. Фальковського у тому, що “намагаючись з’ясувати походження окремих українських етнографічних груп (лемків, бойків, гуцулів, покутян) та межі їх проживання, Я. Фальковський зумисне докладно вивчав північні схили Східних Карпат і Прикарпаття та на основі зібраного польового етнографічного матеріалу пропонував власні наукові версії”⁹⁵.

З наведеного матеріалу можна зробити такі висновки.

Ян Фальковський був одним з найбільш талановитих етнологів та етнографів міжвоєнного періоду, становлення якого як науковця відбулося завдяки діяльності кафедри етнології та Етнологічного інституту Львівського університету під керівництвом Адама Фішера.

До наукових зацікавлень ученого належали, насамперед, проблеми т. зв. палеоетнології (історії народної культури), зокрема, походженням орних знарядь праці, та межі проживання етнографічних груп українців Карпат – бойків, лемків

⁹² Кирчів Р. Українська тема в народознавчій парадигмі Адама Фішера... С. 570.

⁹³ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939, арк. 152–153.

⁹⁴ Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини... С. 128.

⁹⁵ Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження... С. 37.

і гуцулів. Я. Фальковський вважав, що головними критеріями визначення території проживання тієї чи іншої етнографічної групи є, насамперед, явища матеріальної культури (одяг, будівництво та господарські заняття), тому саме вони займають особливе місце в працях ученого.

Саме завдяки діяльності Я. Фальковського Етнологічний інститут Львівського університету в 1930-х роках перетворився на один з найпотужніших центрів польової етнографії, зокрема, в ділянці дослідження народної культури бойків, лемків і гуцулів.

На жаль, Я. Фальковський не зміг уникнути впливу на свої наукові праці ідеології влади Другої Речі Посполитої, яка прагнула “відмежувати” населення Західної України від решти українського етносу. Так, наприкінці 1930-х років учений намагався досліджувати бойків, лемків і гуцулів, не згадуючи, що вони є частинами саме українського етносу.

**JAN FALKOVSKI:
LIFE AND SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL ACTIVITY**

Roman TARNAVSKYI

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Ethnology
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

On the basis of a huge range of archive and library data, the author describes biography of ethnologist Jan Falkovski. He focuses on J. Falkovski's work at the Lviv University during 1930s and his contribution to the development of ethnology. Particular emphasis in article is placed on the field ethnographic expeditions, organized by J. Falkovski; reviewed scientific articles and monographs of this scientist. The author analyzes J. Falkovski's views on the borders of ethnographic groups of Ukrainian Carpathians – Boyko, Hutsul and Lemko.

Key words: Jan Falkowski, Ethnography, Ethnology, Lviv University, traditional culture, hutsuls, boyki.

**ЯН ФАЛЬКОВСКИЙ: ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ И
НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

Роман ТАРНАВСКИЙ

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра этнологии
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

На основе архивных источников и научных трудов этнолога Яна Фальковского показана его научная биография: сделана оценка деятельности ученого с акцентом на работе во Львовском университете на протяжении 1930-годов, а также его вклад в развитие этнологической науки. Особое внимание обращено на полевые этнографические экспедиции, организованные Я. Фальковским; рассмотрено научные труды ученого (доклады, статьи, монографии). Проанализировано его взгляды на проблему границ проживания этнографических групп украинцев Карпат – бойков, лемков и гуцулов.

Ключевые слова: Ян Фальковский, этнография, этнология, Львовский университет, народная культура, гуцулы, бойки.

Стаття надійшла до редколегії 17.11.2012

Прийнята до друку 30.01.2013

